

Novi prilozi graditeljskoj baštini poluotoka Pelješca

Mr. Ivica ŽILE

Ministrstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Dubrovniku
HR - 20000 Dubrovnik, Cvijete Zuzorić 6

Autor donosi rezultate novih arheoloških istraživanja i novih konzervatorskih zahvata na crkvi Sv. Đurđa u Ponikvama i crkvi Sv. Martina u Stonu, obje na poluotoku Pelješcu.

Dosad je u znanstvenoj literaturi napisano mnogo radova o kulturnoj baštini poluotoka Pelješca. Ovdje će biti riječi o arheološkim istraživanjima i konzervatorskim radovima koji su provedeni na dvije srednjovjekovne crkve. Oni donose i nove spoznaje o antičkoj, odnosno kasnoantičkoj graditeljskoj baštini na Pelješcu¹.

Premda su arheološka istraživanja na crkvi Sv. Đurđa u Ponikvani izvedena prije gotovo 20-ak godina, kada su sažeto objavljeni rezultati, ovaj dopunjeni tekst kao i nove nalaze na lokalitetu Sv. Martina posvećujem svečaru dr. Dušanu Jelovini². Crkva Sv. Đurđa nalazi se uz pelješku magistralu u zaseoku Ledinići u Ponikvama (sl. 1). Građevina se sastoji od pravokutne lađe, koju presvuđuje bačvasti svod, te pravokutne apside nez-

*Sl. 1. Sv. Đurđ u Ponikvama,
stanje prije istraživanja
(foto: M. Mojaš).*

¹ Pregled starije literature donosi N. PETRIĆ, Arheološka istraživanja poluotoka Pelješca, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 21/1980, str. 113-116, a noviju I. ŽILE, Predromaničko crkveno graditeljstvo otoka Koločepa, *Dubrovnik*, 2003, str. 141-148.

² ISTI, Istraživanja na lokalitetu Sv. Đurđa, Ponikve/Ledinići, *Arheološki pregled*, 1986., Ljubljana, 1987, str. 267. - ISTI, Novi prilozi o graditeljskoj baštini poluotoka Pelješca, *Dubrovnik*, 1-2/2000, str. 242-248.

Sl. 2. Crkva Sv. Đurda s nekropolom
(foto: M. Mojaš).

natno stepenasto istaknute u odnosu na liniju začelnog zida. Nnutrina apside artikulirana je trima polukružnim nišama. Vanjski zidni plašt crkve nije raščlanjen, osim na pročelju, koje obodno uokviruju dvije lezene. Nad pročeljem je prediomenzirana preslica. Unutrašnjost je crkve artikulirana s dva para nasuprotnih lezena i njima pripadajućim pojasnicama pa je na taj način brod trotravejno oblikovan. Premda ona baštini osnovni model predromaničkog sloga, način zidanja građevine i zvonik na preslicu upućuju na 12. ili 13. stoljeće³.

Konzervatorskom zahvatu prethodila su arheološka istraživanja da bi se, uklanjanjem novih nanosa zemlje odredio arcaal groblja, njegova izvorna razina i uspostavio prikladan pristup crkvi. Sloj nanosa uz sjeverni zid pristupnog platoa imao je visinu od 1 metra, potom je naglo padao prema jugu, tako da je kod južnog zida platoa iznosio približno 0,30 m. Najveća visina nasipa od 2 m je kod sjevernog zida crkve. Ako se ovom prostoru pridoda i plato istočno od crkvenog začelja, istražena površina iznosi približno 120 m².

Otprilike u visini recentnog praga crkve, na pristupnom platou, pronađeno je pet zidanih devastiranih grobnica ispunjenih zemljom i kamenjem. One imaju jedinstveni arhitektonski slog. Zidane su od nejednakih, gotovo grubo izrađenih kvadara kojima su stijenke ožbukane. Na stijenkama grobnica nalazi se par nasuprotnih kamenih konzola. Dataciju grobnica omogućuju pronađeni grobni prilozi iz šireg vremenskog raspona, tj. od 14./15. sve do 19. stoljeća. Tada se crkva posljednji put spominje u arhivskim vrelima.

³ I. FISKOVIĆ, Tri srednjovjekovne crkve na Pelješcu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 19/1972, str. 26-33.

Sl. 3. Antičke zidane strukture uz crkvu Sv. Đurda (foto: M. Mojaš).

U nižem sloju pronađene su 24 grobnice, koje po obliku i stratigrafiji pripadaju prvom horizontu ukapanja.

U pogledu konstrukcije i oblika, sve su grobnice jednake. Grobne jame iskopane su do živca, a omeđene su lisnatim tankim kamenim pločama, pa poprimaju pravokutni, a u nekim slučajevima ovalni oblik. Pokrov grobnim jamama je ravan, od istovrsnih kamenih ploča. Gotovo sve grobnice imaju orijentaciju istok - zapad, osim nekoliko dječjih koje su suprotno orijentirane, a nalaze se uz pročelni crkveni zid. U nekim grobnicama nađeno je više pokojnika, a mlađi ukopi uništili su starije. Prema dosadašnjim rezultatima istraživanja (način inhumacije i tipologije grobnica), a kako u grobnicama nisu pronađeni grobni prilozi, ovaj horizont grobnica može se datirati u 12.-13. stoljeće, dakle u vrijeme izgradnje Sv. Đurda (sl. 2).

Istraživanjem u unutrašnjosti crkve otkrivena je izvorna razina poda, 0,40 m niža od onoga zatečenog. Može se pretpostaviti, da je istovremeno s podizanjem razine poda u crkvi došlo i do izgradnje pet zidanih grobnica, jer je njihova visina 0,60 m iznad izvorne razine crkvenog poda.

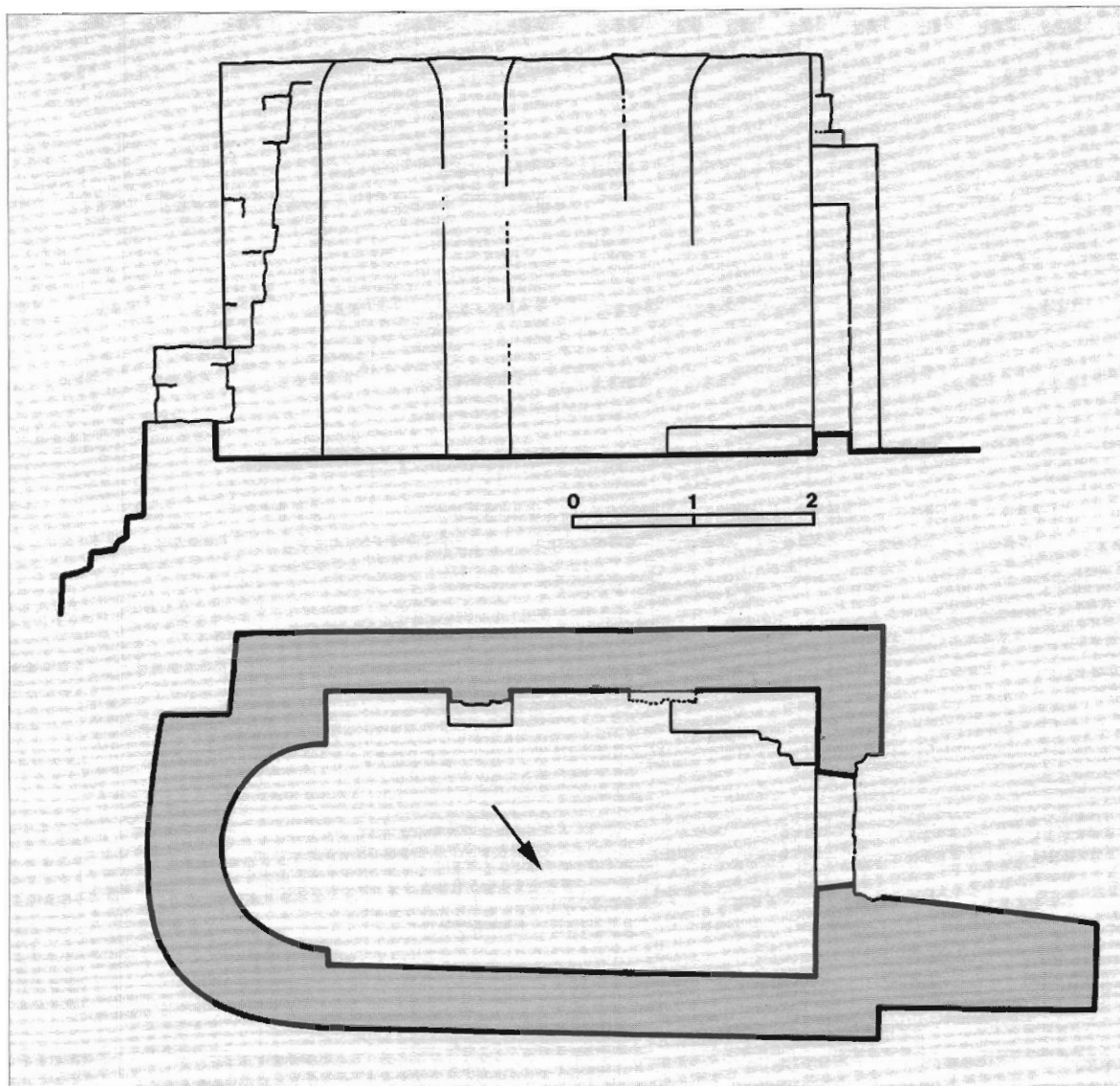
Sl. 4. i 5. Crkva Sv. Martina u Stonu prije i poslije konzervacije (foto: M. Mojaš).

Sl. 6. Kasnoantički zid u temeljima crkve Sv. Martina (foto: M. Mojaš)

Na istočnom dijelu platoa otkrivena su dva zida koji se spajaju pod pravim kutom. Na zidu smjera sjever-jug izgrađena je crkvena apsida, a na drugome recentna gospodarska građevina. Stratigrafski pronađene zidne stukture mogu se povezati uz gredevinu koja prethodi izgradnji crkve u 12.-13. stoljeću. Tehnika zidanja, dimenzije pronađenih struktura (što zbog suženog karaktera istraživanja nije do kraja definirano) i sitni materijal, pronađen na čitavom istraženom prostoru, datiraju građevinu u rimsko razdoblje (sl. 3). Pokretni nalazi i tehnika gradnje omogućuju dataciju u prijelaz iz 1. u 2. stoljeće. Pronađena je, naime, brončana fibula tipa *aucissa* i brončani novac carice Lucille (164.-169.) te ulomci amfora i tegula iz istog vremena. S obzirom da se ostaci te građevine nalaze na sjevernom obronku poviše plodnog ponikovskog polja, lokacija navodi na pretpostavku da su to ostaci jedne *villae rusticae*⁴.

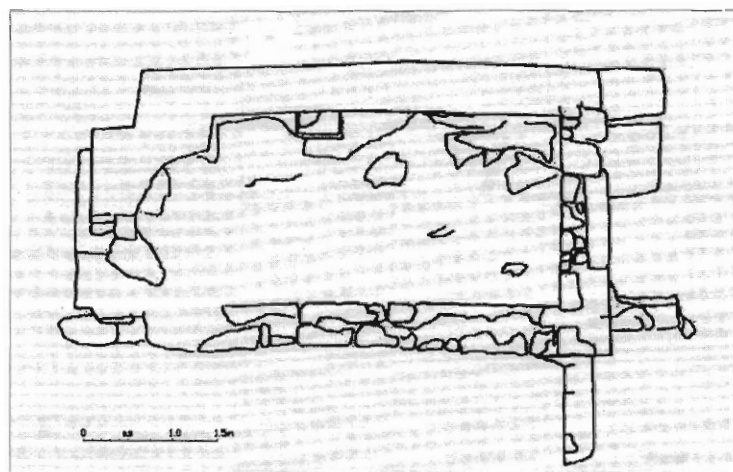
Ostaci druge srednjovjekovne crkve, one Sv. Martina, nalaze se na jugoistočnom dijelu Stonskog polja u podanku sjeverne padine

⁴ Dosad najsustavniji pregled villa rustica na poluotoku Pelješca napravio I. FISKOVIĆ, Pelješac u protopovijesti i antici, *Pelješki zbornik 1*. Zagreb, 1976. Vidi posebice arheološku kartu na str. 56-57.

Crtež 1. Uzdužni presjek i tlocrt Sv. Martina, konzervatorski zahvat Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu (snimak I. Tenšek).

Crtež 2. Tlocrt crkve Sv. Martina, konzervatorski zahvat Konzervatorskog odjela u Dubrovniku (snimak Z. Tolja).

brijega Humac na lokalitetu Pakljena. Crkvi je u cijelosti sačuvan južni zid, a ostali su zidni plaševi sačuvani u nižim zonama (sl. 4). Crkva se datira u 12. stoljeće, a možda i nešto poslije za što bi bio nedostatak preslike koja bi upućivala na kasnije doba. Premda je crkva izgrađena tijekom ranoromaničkog razdoblja, ipak u

svom osnovnom arhitektonskom izričaju pokazuje sve osobitosti predromaničkog modela trodijelnom artikulacijom broda (lezenama i njima pripadajućim pojasnicama), oblikom apside i izvanjskim neraščlanjenim plaštem⁵. O konzervatorskim radovima koje je vodio Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode Dubrovnik, 1964./1965. godine, I. Fisković je iznio sumnju u citiranom radu. On piše: Danas nam se sačuvani ostaci građevine predočuju u izgledu zdanja koje ovom prilikom prikazujem, premda se čini da pri konzervaciji možda nije vođeno dovoljno računa o nekim dijelovima važnim za obnovu⁶. To se prije svega odnosi na nedefinirani spoj sjevernog bočnog i pripadajućeg apsidalnog dijela bez ramena, polukružno sazidanog i na nedostupne rezultate arheoloških istraživanja (crtež 1)⁷.

Slijedom tih upozorenja pružila se mogućnost sljedniku dubrovačkog Zavoda, Upravi za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorskom odjelu u Dubrovniku, da pod vodstvom autora ovog priloga pokuša odgovoriti na navedene upite. Istodobnim arheološkim i konzervatorskim istraživanjima uspješno je razriješeno pitanje sjevernog dijela apsidalnog prostora (konzervatorskim zahvatom sazidan bez spoja, odnosno lučno). Razlaganjem zidnih struktura prve konzervatorske interpretacije (dijela apside i sjevernog zida građevine) pronađena je zidana struktura nad kojom je izgrađen sjeverni zid crkve. Morfološki je zid protumačen pomoću njegove vanjske obrade žbuke. Obrada vanjskog zidnog plašta zidane strukture izvedena je u tehnici pseudo *opus reticulatum* (uparanim sljubnicama u žbuci u formi romba), pa se načinom izvedbe bez svake sumnje datira u kasnu antiku (sl. 6). Otkriće kasnoantičke zidane strukture zasad je teško prostorno utvrditi (bez dodatnih arheoloških istraživanja), ali njezina šira vremenska odrednica nije upitna. Rekonstrukcijom tlocrta sakralne građevine, što se posebice odnosi na prostor prezbiterija, razriješen je njegov izvorni izgled (crtež 2). Nutrina apside polukružno je artikulirana, a izvana je pravokutno sazidana. Spoj apside i lađe crkve izveden je pomoću ramena.

Tako su arheološkim i konzervatorskim istraživanjima obrađene dvije srednjovjekovne sakralne građevine, u Ponikvama i Stonu, čime je, njihovom antičkom i kasnoantičkom sloju, upotpunjena arheološka slika poluotoka Pelješca, već znatno bogata građevinama iz tog vremena.

⁵ I. FISKOVIĆ, Tri srednjovjekovne crkve..., str. 16-24. Autor donosi stariju literaturu.

⁶ Isto, str. 20.

⁷ Br. 1 uzdužni presjek i tlocrt izradio je 1970. godine nakon prvog konzervatorskog zahvata dipl. ing. arh. Ivo Tenšček (Institut za povijesti umjetnosti Zagreb).

*New
Contributions to the
Architectural
Heritage of the
Pelješac Peninsula*
Summary

The archaeological and conservation researches of two medieval churches at Pelješac, the Sv. Đurđe (St. George) in Ponikve and the Sv. Martin (St. Martin) in Ston, have resulted in new insights into the Roman and the late-classical époques of the peninsula. Besides obtaining new archaeological information, the churches are conserved, and the remains of the Sv. Martin are reconstructed after the new finds, which enabled reconstruction of the authentic appearance of the apses after the pre-Romanesque model that was common all over the Dubrovnik area.